

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 14/4 2025 s. 1196-1214, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

TÜRK DİLİNDE BİLİNMEYEN BİR KELİME TÜRETME YÖNTEMİ: “FİİLLEŞTİRME”

Adem BULUT*

Geliş Tarihi: 16 Haziran 2025

Kabul Tarihi: 31 Temmuz 2025

Öz

Bütün dünya dillerinin temelinde iki farklı kelime türü vardır: isimler ve fiiller. Dillerin kendilerine has türetme şekilleri ile kimi dillerde bu iki kelime grubundan yeni isim ya da fiillerin türetilmesi mümkündür. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede de hem isimden fiil hem de fiilden yeni isimler türetilmektedir. Türk dilinin başlangıcından beri süregelen bu türetme imkânı hiçbir şekilde bozulmaya uğramamış aksine diğer dillerden ödünçlediği isim ve ekler sayesinde yeni yeni kelimeler türeterek söz varlığı daha da artmıştır. Öte yandan Memlükler Dönemi’nde Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserlerden *Kitâbü’l Ef’âl*, *Et-Tuhfetu’z Zekiyye fi’l Luğati’t Turkiyye* isimli eserlerde bugüne kadar Türk dilinde rastlanmayan bir kelime türetme şekline rastlanmıştır. Bu yöntemde herhangi bir yapım eki veya fiil / yardımcı fiil kullanılmadan isimler işlev değişikliğine uğramış, fiil gibi çekimlenmiştir.

Bu çalışmada eserlerde tespit edilen bu örnekler için “fiilleştirme” terimi önerilmiş, terimin ne olduğu Batı literatüründen hareketle açıklanmaya çalışılmış, tespit edilen örnekler diğer araştırmacıların okuma denemeleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: İsim, fiil, fiilleştirme, kelime türetme yolları, Kıpçak Türkçesi eserleri.

AN UNKNOWN WORD DERIVATION METHOD IN TURKISH LANGUAGE: “VERBALIZATION”

Abstract

Languages universally rely on two core lexical categories: nouns and verbs. In Turkish, an agglutinative language, derivation between these categories is productive and historically continuous. However, certain Mamluk-era Kipchak Turkish texts -particularly *Kitâbü’l Ef’âl* and *Et-Tuhfetu’z Zekiyye fi’l Luğati’t Turkiyye*- exhibit an atypical pattern: nominal forms function as finite verbs without the use of derivational suffixes or auxiliary elements. This syntactic and morphological shift suggests a unique form of zero derivation not previously attested in Turkic studies.

This paper introduces the term *verbalization* to describe this phenomenon, aligning it with related concepts in Western linguistic theory such as conversion and functional shift. Identified examples are analyzed in comparison with alternative readings in existing scholarship. The study aims to shed light on a rare derivational strategy within Turkic morphosyntax and expand our understanding of historical language variation and innovation.

* Dr. Öğr. Üyesi; Bitlis Eren Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adem.bulut.1682@gmail.com.

Keywords: Nouns, verbs, verbalization / verbing, derivational verbs, Kipchak Turkish manuscripts.

Giriş

Canlı-cansız varlık, somut-soyut gibi kavramları bireysel ya da toplu olarak gösteren ya da bir oluş, kılış veya durumu tanımlayan dil bilgisel unsura “isim” (Vural & Böler, 2015, s. 183) adı verilirken zamansal çizgide varlıktaki bir değişmeyi (Karaağaç, 2013a, s. 389), bir kılışı, oluş ya da durumu anlatan unsurlara da “fiil” (Topaloğlu & Gürlek, 2016, s. 9) adı verilir. İsimler, kendi başlarına var olabilen kelime grubuyken (Karaağaç, 2013b, s. 425) fiillerin ortaya çıkması ise dış dünyada gerçekliği olan bir varlığa bağlıdır (Karaağaç, 2013b, s. 432). Örneğin *ağaç* kelimesi dış dünyada gerçekliği olan bir varlığı tek başına karşılayabilirken *büyümek-küçülmek* gibi fiiller, bir başka varlığa ihtiyaç duyar ve ancak onlar sayesinde kullanım alanına çıkabilirler (Karaağaç, 2013b, s. 432).

Langacker, dünya dillerinde isim ve fiil ayrımının olup olmadığını ve böyle bir sınıflamanın açıklanabilir olmasını sorgulamıştır (1987, s. 53). İsim veya fiil sınıfının genel anlamda semantik tanımının yalnızca objektif, “doğruluk-koşullu faktörlerin (truth conditional factors)” dikkate alındığında açıkça ulaşılamaz olduğunu söyleyen araştırmacı, sınırlı kategori prototipleri için semantik betimlemelerin olasılığının tartışmalı olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca, birçok araştırmacının fiziksel nesnelerin isimler için prototipik ve belirgin bazı eylemlerin de fiiller için prototipik olduğunu kabul ettiklerini ifade ederek isimlerle fiillerin aynı zamanda bu ayrımla birlikte “şematik semantik betimlemelere (schematic semantic characterization)” de uygun olduğunu iddia etmiştir. Böylelikle de tüm isim sınıfı üyelerinin soyut bir isim şemasını, aynı şekilde tüm fiillerin de soyut bir fiil şemasını oluşturduğunu / ayrıntılandırıldığını savunmuştur (1987, s. 54). Buradan hareketle çalışmasının sonunda da isim ve fiillerin sınıfsal ayrımının “evrensel (universal)” ve dilbilgisel yapının temeli olduğunu vurgulamıştır (1987, s. 92).

Baeskow ise “isim-fiil” konusunun dil bilimciler arasında çok uzun süreden beri tartışmalı olduğunu belirterek bu tartışmaları üç temel izlek altında değerlendirmiştir: sözlüksel düzeydeki tartışmalar (lexicalist), bilişsel temelli tartışmalar (cognitively oriented) ve söz dizimsel temelli (syntax-based) tartışmalar. Daha sonra bu tartışmaların savunucularına ait bazı çalışmaları sıralamış ve bilişsel temelli tartışmaya dair örnekler vermiştir (2021, s. 2-3).

Kimi fiiller, bazı canlı türlerine has iken kimi fiiller de bütün canlı varlıklar arasında ortaklaşa kullanılmaktadır. Örneğin *gülmek* eylemi, sadece insan türünün yapabildiği bir fiil olduğu için türe hasken *doğmak*, *ölmek* gibi fiiller, bütün canlı türlerine aittir. Dolayısıyla bazı fiillerin ortak olması, sözlüklerde fiil isimlerinin varlık isimlerine göre daha az olmasına neden olmaktadır (Karaağaç, 2013b, s. 432). Morfolojik-tipolojik sınıflandırmada “eklemeli diller grubu”na dâhil edilen Türk dili (Comrie, 2005, s. 62), “sondan eklemeli diller” arasında yer alır (Akar, 2005, s. 18). Bu dil grubuna giren dillerde “kök” ve “ek”ler bulunur ve yeni kelimeler türetmek için ekler, belirli bir düzen içerisinde köklere eklenir ve anlatılmak istenen ifade türetilir (Caferoğlu, 2015, s. 38). Bu sayede sınırlı sayıdaki yapılarla yeni ifadeler dile kazandırılır. Bu anlamda Türk dilinde de yeni kelimeler türetmek¹ için üç farklı yol bulunmaktadır:

¹ Coşar, yeni kelime yapma yollarının üretme ve türetme olarak iki farklı sınıfta değerlendirilmesini, türetmenin de ekler vasıtasıyla köklerden meydana getirilen kelimeler için kullanılması gerektiğini savunur (2019, s. 273).

a) Morfolojik Yol: Kelime köküne ekler getirilmek suretiyle yeni kelimeler türetilir.

b) Sentaktik Yol: Herhangi bir kelimeye yardımcı fiil getirmekle oluşturulan birleşik fiiller sayesinde yeni ifadeler türetilir.

c) Semantik Yol: Yeni bir anlam kazanmış iki kelimenin arka arkaya sıralanmasıyla meydana getirilen yeni yapılarıdır (Öner, 2006, s. 61).

Türk dilinde bir isimden yeni bir fiil türetmek istendiğinde de bu üç ana yoldan iki tanesi, (morfolojik ve sentaktik yol) çok sık kullanılmaktadır. Morfolojik yolda bir isim köküne onu fiil yapmaya yarayacak “+A-, +Al-, +An-, +DA-, +IA-” gibi bir ekin bitleştirilmesiyle yeni bir fiil türetilmiş olur. Örneğin *çatır* yansıma isminden türeyen *çatırda-* gibi ya da *eşit* isminden türeyen *eşitle-* gibi (Karaoglu, 2020, s. 193-204). Sentaktik yolda da bir isim unsurundan sonra bir fiil ya da yardımcı fiilin bir araya gelmesi ve asıl anlamlarından az ya da çok sıyrılıp yeni bir ifadeyi karşılamak üzere ortaya çıkmasıyla oluşur. Örneğin *nefret et-* ya da *ortaya koy-* gibi (Böler, 2019, s. 145-153).

Öte yandan Demir, “türetme” dışında en sık kullanılan kelime yapma yöntemlerinden biri olarak “birleştirme”yi vermiştir. Demir, birleştirme altında “birleşik isimler”, “birleşik fiiller” alt başlıklarını vererek bunları da kendi içlerinde (isim + yardımcı fiil, iki ögesi de fiil olan birleşikler) detaylandırmıştır. Demir, daha sonra, “kısaltma”, “yeni anlam kazanma”, “yazım”, “vurgu”, “dilsel yaratıcılık”, “tür değiştirme”, “tekrar” ve “özel adların genelleşmesi” gibi konu başlıklarını türetme dışında kalan kelime yapma yolları arasında vermiştir (2017, s. 11-19).

Alibekiroğlu ise Türkçede kelime yapma ve türetmeyi iki farklı başlık altında ele almaktadır. Yaptığı sınıflandırmanın ilk bölümünü “Türkçede Sözlük Hazinesini Zenginleştirme Yolları” olarak başlıklandırmış ve bu kapsamda “türetme”, “birleştirme”, “derleme ve tarama”, “örnekseme”, “ödüncleme”, “eğretileme” ile özel adların varlık ya da kavram adı olarak kullanılması gibi yöntemleri sıralamıştır. İkinci bölümde ise “Sözcük Türetme Yolları” başlığı altında “türetme”, “birleştirme”, “örnekseme” ve “ses değiştirme yöntemi²” gibi yöntemlere yer vermiştir (2017, s. 38).

Sarı da türetme yanında “kırpma (bütünleme>büt)”, “eksiltme (cep telefonu numarası>cep)”, “karma (belge+geçer>belgeç)”, “başharfleştirme (toplumsal olaylara müdahale aracı>toma)”, “geri oluşum (bay-)”, “işlev değişimi (kaçgöç)”, “genelleme (kot pantolon>kot)”, “ikileme (ağır ağır)”, “birleştirme (karakutu)”, “yansıma (miyav)”, “uydurma (bayan)”, “eşleştirme (école>okul)” gibi yöntemleri sıralamıştır (2015, s. 45-85).

Johanson’un “Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler” isimli çalışmasında da “kod kopyalama” adı verilen bir yöntemden bahsedilir. Johanson, bu terimle diğer dillerden alınan kelimeleri kastedir ve “ödüncleme” teriminin kullanımı uygun bulmayarak bunun yerine “kod kopyalama”nın daha uygun olduğunu düşündüğünü belirtir (2018, s. 28-29).

Yukarıda bahsedilen kelime yapma yöntemlerinin birçoğu, Türk dilinin tarihî süreci boyunca tarihin eski dönemlerinden beri kullanılagelmiş ve günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Ancak, Türkçede isimleri fiil gibi kullanmaya olanak tanıyan farklı bir yöntem var mıdır? Bu soruya yanıt olarak, şimdiye kadar pek dikkat çekmeyen bir yöntemden

² Kara, bu yapı için “fono-semantik başkalaşma” tabirini kullanmaktadır (2011, s. 26).

bahsetmek mümkündür: *filileştirme*. Tespit edilen örnekleri incelemeye başlamadan önce, bu terimin ne anlama geldiğini ve nasıl işlediğini açıklamak yararlı olacaktır.

1. Fiilleştirme Kavramı

İngilizcede genel olarak “verbing” (Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 1) ya da “verbing nouns” (Inoue, 2023, s. 23; Fromont & Steinhauer & Royle, 2020, s. 1), “zero derivation” (Vaneva & Bojadjev, 2020, s. 307-308) gibi isimlerle anılan yöntem, kimi araştırmacılar tarafından “innovations” (Clark & Clark, 1979, s. 767) olarak tanımlanmış veya “metonymy (ad aktarması)” (Baeskow, 2021, s. 5) olarak kabul edilmiştir. Morfolojik olarak isimden türeyen fiiller (denominal verbs) başlığı altında kabul edilen (Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 2; Clark & Clark, 1979, s. 767) yapı, bir ismin doğrudan bir fiil gibi kullanımını temel alır. Örneğin *Colin watered his neighbors' plants* örneğinde “water” kelimesi bir isimken geçmiş zaman işaretleyicisi “ed” takısını alarak fiil şeklinde kullanılmıştır (Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 2). Bu tür yapılar, daha önce hiç karşılaşmamış olmasına rağmen alıcı tarafından iletinin ne olduğu hemen anlaşılır ve gönderici-alıcı arasındaki kod çözülmüş olur (Clark & Clark, 1979, s. 767; Baeskow, 2021, s. 2). Bu bağlamda aşağıda verilen cümleler konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır:

*We have already **Brexited** the UK, never mind Europe or the rest of the World* (Baeskow, 2021, s. 3),

*I have pre-written over 8,000 tweets so I can **Herman Cain** the shit outta this place in the event of my demise and whatnot.* (Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 2) George Wallace’nin 13 Ağustos 2020 tarihli tweetinden alınma),

*My sister **Houdini’d** her way out of the locked closet* (Clark & Clark, 1979, s. 784)

Cümlelerde geçtiği görülen “Brexit” bir siyasi terim, “Herman Cain” Amerikalı iş ve siyaset adamı, “Houdini” ise ünlü bir sihirbazın ismi iken cümlelerin hepsinde bir fiil gibi kullanılmışlar ve bu cümleleri duyan ya da okuyan kişiler göndericinin ne demek istediğini kolaylıkla anlamışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ise fiilleştirilmiş ismin yani “parent noun”un (Clark & Clark, 1979, s. 784; Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 2) alıcı tarafından biliniyor olmasıdır. Aksi takdirde dinleyici / okuyucu anlatılmak istenen ifadenin ne olduğunu kavrayamayacaktır. Yukarıda verilen üçüncü örnek cümleyi ele aldığımızda “Houdini” isimli sihirbazın gözden kaybolma yeteneği ile ünlü olduğunu bilmeyen ya da bunun sihirbaz olduğunu duymamış olan bir kişi, bu isimden türetilen fiilin “kaçmak”, “gözden kaybolmak”, “ortadan yok olmak” anlamlarına geldiğini fark edemeyecektir. Bu durumda da gönderici ile alıcı arasında iletişim düzleminde bir kopukluk yaşanacaktır (Clark & Clark, 1979, s. 784, 792-795).

İngilizcede ilk kullanımları 13. yüzyıla kadar giden (Ör. *He childed as I fathered* William Shakespeare, *The Tragedy of King Lear*, Act III, Scene 6) (Michaelis & Michun Hasio, 2021, s. 2) bu yapının ortaya çıkış noktası, retorik sebepler ve dilde ekonomi yasasıdır (Clark & Clark, 1979, s. 801). Retorik ya da edebî sebeplerden ötürü bu yapıların, bazı araştırmacılar tarafından “metaphor (istiare / metafor)” (Ruiz de Mendoza & Perez-Hernandez, 2011, s. 162) veya “metonym (ad aktarması)” (Baeskow, 2021, s. 5) başlıkları altında incelenmesi uygun görülmüşken Clark & Clark çalışmalarında bu tür yapıların (idioms) deyimlerden farklı olduklarını dile getirmişlerdir (1979, s. 803-804).

Bu tür fiilleri sentaktik düzlemde inceleyen Harley, bunların oluşum mekanizmasına “manner incorporation” adını vererek fiilleştirilmiş unsur ile kök isim arasında “tutum / tavır / durum (manner)” açısından bir iş birliği olduğunu ve böylelikle de kullanım alanına çıktıklarını ifade eder (2005, s. 61-62).

Baeskow, isimlerden türeyen bu tür fiilleri üç ana gruba ayırır: “the action”, “the motion” ve “the essive schema”. The action olarak isimlendirdiği grupta bir hareketin varlığından söz eder: *The burglars forced the back door open with a crowbar*. “The motion” adını verdiğini sınıfta ise herhangi bir şey ya da kişinin bir kaynak ya da hedeften meydana gelen hareketini ifade eder: *to bottle the wine*. “The essive schema”da ise bir özellik ya da durum atfetme söz konusudur (2021, s. 6). Bunun yanında Baeskow, bu tür fiillerin üç farklı katmanı olduğunu söyler: düşük düzey (the low level), yüksek düzey (high level) ve birincil düzey (primary level). “Düşük düzey”, fiile dönüştürülen ismin ansiklopedik ya da kitabi açıklamasının olduğu seviyeyken “yüksek düzey”de birden fazla düşük düzey modelin üzerinde soyutlama yapılır olaylar ya da durumlar bu aşamada kategorize edilir. “Birincil düzey” ise düşük düzeydeki yapılandırmaları kavramsallaştırmaya olanak tanıyan sensomotor şematik düzeyin gerçekleştiği alandır (2021, s. 8). Clark & Clark da bu tür fiilleri altı ana grup altında daha küçük alt başlıklara ayırırlar. Clark & Clark’ın tasnifine kısaca bakacak olursak;

a) Locatum Verbs: Bu tür fiillerin asıl ismi (parent noun) nesne görevinde olup bir şeyin bir başka şeye nazaran yerini gösterir: *Jane **blanketed** the bed* (Clark & Clark, 1979, s. 769).

b) Location and Duration Verbs: Bu tür fiillerde asıl isim (parent noun), bulunma hâli konumundadır: *Kenneth **kennelled** the dog* (Clark & Clark, 1979, s. 772).

c) Agent and Experiencer Verbs: Bu gruptaki fiillerde ise asıl isim (parent noun), eyleyen konumundadır: *John **butchered** the cow* (Clark & Clark, 1979, s. 773).

d) Goal and Sources Verbs: Burada da fiilleşen asıl isim (parent noun), amaç durumundadır: *Edward **powdered** the aspirin* (Clark & Clark, 1979, s. 774).

e) Instrument Verbs: Bu sınıftakilerde de asıl isim (parent noun), araç konumundadır: *John **bicycled** into town* (Clark & Clark, 1979, s. 776).

f) Miscellaneous Verbs: Yukarıda sıralanan beş grup dışındaki fiillerin oluşturduğu gruptur: *Jeff **lunched** on a hotdog and a coke* (Clark & Clark, 1979, s. 780).

İngilizcede yoğun olarak kullanılan bu yapı, sadece bu dile özgü değildir; nitekim Fransızca da aynı yapı karşımıza çıkmaktadır:

Marie et Jeanne jouent au HOCKEY avec leur copain. Elles osent le plaquer sur le côté (Mary and Jane are playing HOCKEY with their friend [m. sg]. **They** [f. sg] **dare him** [m. sg] **tackle to the side**) (Fromont & Steihauer & Royle, 2020, s. 7).

*Alors elle la *fraise sans y penser* (Then she ***strawberries** it without thinking) (Fromont, 2019, s. 24).

Türk dilinde ise bu tür yapılar için “fiilleştirme” teriminin kullanılmasının uygun olacağı düşünülmektedir. Türkçede fiilleştirme terimi, ilk olarak Turgut Baydar tarafından kullanılmıştır ancak Baydar, kelimeyi bizim burada ele aldığımız anlamda değil isimden fiil yapım ekleri ile türeyen ya da isim + fiil / yardımcı fiil yapısıyla kurulan birleşik fiillerin yüklem özelliğini diğer bir deyişle fiil olma özelliğini kazandığını ifade etmek için kullanmıştır

(2013, s. 58). Oysa bu çalışmada önerdiğimiz “fiilleştirme” terimi, tıpkı İngilizce ve Fransızcadaki gibi isim olan bir kelimenin herhangi bir fiil yapım eki almadan ya da yardımcı fiil olmadan doğrudan fiil çekim eki alarak fiilmiş gibi kullanılmasını ifade etmektedir.

Turan, 1998 yılında yapmış olduğu çalışmada Türk dilindeki sesteş yapıda olan isim ve fiil kelimelerini (ör. Acı / acı-, boya / boya-, ağrı / ağrı- vb.) incelemiş ve bu tür yapılar için “fiil isimler” terimini önermiştir (1998, s. 245). Turan’ın önermiş olduğu terim, yukarıda bahsi geçen İngilizcedeki “verbing nouns” terimiyle uygunluk göstermektedir; fakat Turan, bu terimi Türk dilinde farklı isimlerle anılan bir durumu yeniden adlandırmak üzere kullanmış ve bu terim önerisi için bizim yukarıda anlattığımız İngilizcedeki isimlerin doğrudan fiil gibi kullanılmasını örnek vererek desteklemeye çalışmıştır (1998, s. 251). Oysa Turan’ın İngilizceden alıntılacağı durum, sesteş yapıdaki kelimelerle ilgili değil doğrudan isim olan bir kelimenin İngilizcedeki zamanları ifade etmede kullanılan fiil çekimleri ile çekimlenmiş şekilleridir. Öte yandan Turan’ın önermiş olduğu “fiil isimler” terimi, İngilizcede kullanılan terimin Türkçe karşılığı olduğundan terim olarak kabul edilebilir.

Sarı da yapmış olduğu doktora tezinde Türk dilindeki sözcük yapım yollarını incelemiştir. Sarı’nın verdiği yöntemlerden biri de “işlev değişimi”dir. Sarı, İngilizcede “null affixation”, “null derivation” ya da “zero derivation” gibi adlarla anılan yapının Türkçede “sıfırbiçimli ekleme”, “sıfır türetim” veya “sıfırla türetim” gibi terimlerle ifade edilebileceğini söylemiştir (2015, s. 66). Ancak Sarı’nın konuyu örneklendirmek için verdiği “çekyat”, “kaçgöç” (2015, s. 67) gibi tanıklar, bizim burada göstereceğimiz yapılardan çok farklıdır.

Yine Türkiye’de isimlerden türeyen fiiller üzerine yapılmış bir başka çalışma ise Arda Karadavut’a aittir. Karadavut, çalışmasında yerli ya da yabancı kökenli marka isimlerinin +IA- isimden fiil yapım eki ile türemiş şekillerini ele alarak bunların fiil gibi kullanılmasından bahsetmiş ve bu tür yapıları “neolojizm” örneği olarak kabul etmiştir (2016, s. 245-252). Fakat Karadavut’un çalışmasında ele aldığı konu, bizim burada anlattığımız fiilleştirme ile ilgili olmayıp Türk dili içerisinde bilinen yollarla türetilen fiil gövdeleri ile alakalıdır.

Burada anlatmaya çalıştığımız fiilleştirme türü ise isim soylu bir kelimenin herhangi bir ek ya da fiil yapmaya yarayacak başka bir unsur almadan doğrudan fiil çekim / zaman eki alarak fiil gibi kullanılmasıdır. Tespit edilen örneklere geçmeden evvel konunun daha iyi anlaşılabilmesi adına farazi birkaç örnek verilebilir: Mesela; “beyaz” renk isminin belirli / görülen geçmiş zaman eki -DI eki getirilerek “beyazdı” şeklinde kullanılması ve bu hâliyle “bir şeyin beyazlaşması, ağarması” anlamını kazanması gibi. Bir başka farazi örnek ise “sabah” kelimesinin sonuna yine aynı ek getirilerek “sabah oldu” anlamına gelen “sabahdı” kelimesinin türetilmesi gibi. Bu anlamda sözünü ettiğimiz yapı, Turan’ın anlatmış olduğu “göç / göç-”, “savaş / savaş-”, “boya / boya-” gibi sesteş kelimelerden çok farklıdır.

Bahsi edilen anlamda “fiilleştirme”nin Türk dilindeki ilk örneklerine Kıpçak Türkçesi eserlerinden *Kitâbü'l-Ef'âl* (KE) ve *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Turkiyye* (TZ) isimli eserlerde rastlanılmaktadır. Örneklerin en sık yer aldığı eser ise TZ’dir. TZ’nin kesin yazım tarihi bilinmese de Atalay, Hicri 823 yılından (M. 1420’ler) önce yazılmış olabileceğini belirtmiştir (1945, s. XIII). KE’nin ise 1356 yılında yazıldığı kabul edilmektedir (Eminoğlu, 2011, s. 11). Bu da bu yapının 13 veya 15. yüzyılda ilk kez karşımıza çıkmış olabileceğini göstermektedir ki İngilizcede de kullanımı, 13. yüzyıla kadar gitmektedir. Böylelikle Türk

dilinde de aslında bu yapının yeni olmadığı ama bugüne kadar hiç karşılaşılmadığı için dil bilgisi açısından farklılık / yenilik arz ettiğini vurgulamak gerekir.

Bu eserlerde tespit edilen örneklerin büyük bir çoğunluğu, belirli / görülen geçmiş zamanda çekimlenmiştir. Bunun sebebi ise eserleri yazan müelliflerin Arap gramercisi olmasıdır. Arap dilinin kurallarına göre hazırlanan bir eserde fiil madde başları, geçmiş zaman çekimine göre verilmektedir. Dolayısıyla Arap dilinin dil bilgisi özelliklerini temel alan müellifler, Arapça fiillere karşılık olarak verdiği Türkçe fiilleri de belirli / görülen geçmiş zaman çekiminde vermiştir. Ancak bu demek değildir ki günlük hayatta diğer zamanlarda çekimlenmemiştir. Nitekim tespit edilen örnekler, esere belirli kurallar çerçevesinde bu şekilde yansımıştır. Ayrıca KE’de TZ’de yer alan örneğin farklı bir kipte çekimlenmiş olması da bunların sadece tek bir zamanda / kipte olmadığına dair kanıt sunmaktadır.

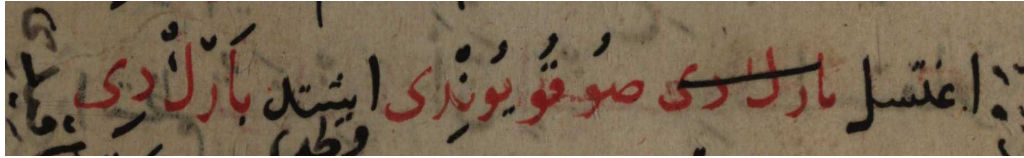
2. Yöntem

Bu çalışmada tarihî-karşılaştırmalı dil bilgisi yöntemi uygulanmıştır. Tespit edilen yapının Memlûklüler döneminde Kıpçak Türkçesi ile yazılmış adı geçen eserlerden daha önce kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Bu doğrultuda Orhun, Uygur, Karahanlı ve Hârezm dönemlerinde yazılmış ve günümüze ulaşmış olup üzerine çalışma yapılmış olan bütün metinler incelenmiştir. Akabinde Kıpçak sahasındaki diğer eserler de taranmıştır.

Eserlerde tespit edilen örnekler, Arapça karşılıkları ile verilmiş, eser üzerine çalışma yapan diğer araştırmacıların okuma ve anlamlandırma önerileri de sunulmuştur. Bunun yanında incelenen yapılarıdaki unsurların isim olup olmadığı ilgili etimolojik sözlükler sayesinde açıklanmaya çalışılmış ve böylelikle örneklerdeki unsurların gerçekten bir isimden türetilmiş fiiller olup olmadığı tartışılmıştır.

3. İnceleme

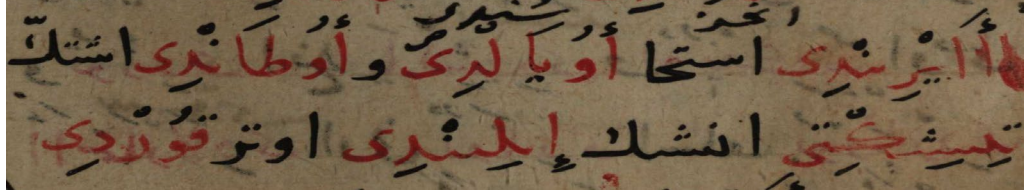
6a/6: اشتد و ظدي: برك دي: *şiddetledi ve arttı: berkdi*

Atalay, sözcüğü “berk-” fiilinden getirerek “pekimek, berkimek” anlamlarını vermiş (1945, s. 150); Al-Turk de “اشتد: berkdi” okunuşunu vermiştir (2006, s. 53). Boeschoten ise “berk” madde başı içerisinde TZ’yi örnek göstererek “berk-” fiilini gösterir ve müellifin bu örneğinin “berk-” fiilinden geldiğini düşündüğünü gösterir (2023, s. 80-81). Nitekim Atalay ve Boeschoten’in iddia ettikleri gibi “berk-” fiilinin var olması mümkündür zira Clauson’un sözlüğünde de “berk” isminden türemiş “berki-” fiilinin varlığından söz edilmiştir (Clauson, 1972, s. 363). Bunun yanında Boeschoten “berk” maddesinde “berk-” şekli yanında “beki-” ve “bekü-” gibi şekillere de yer verir. İlk bakışta TZ’deki “berkdi” örneğinin de araştırmacıların iddia ettiği gibi “berki-” fiilindeki “-i” son hecesinin düşmesiyle meydana geldiği izlenimi ortaya çıksa da aslında gerçek çok farklıdır. Nitekim müellif, eserinin iki farklı yerinde “berk (20b/5, 29b/9)” madde başını vermiştir. Bu örnek, doğrudan müellifin “berk” ismini fiil gibi kullandığına dair sağlam bir kanıt olarak görülmeyebilir ancak yazının ilerleyen bölümlerinde verilen örnekler de hesaba katıldığında müellifin aslında iddia ettiğimiz gibi “berk” ismine

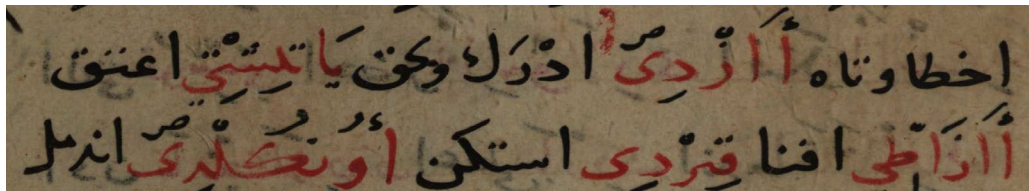
belirli / görülen geçmiş zaman ekini getirerek ismi fiilleştirdiği açıkça görülmüş olacaktır. Yine de bu örneğe arzu eden araştırmacılar şüpheyile bakabilir.

6a/10-11: اشتك: تشكى: şüphelendi: tişikti

Atalay, sözcüğü “tişik-” fiilinden getirip “şekketmek, işkillenmek” anlamlarına geldiğini söylemiş (1945, s. 259); Al-Turk, “tişikti” şeklinde okuduğu kelimeye “şüphelendi” anlamını vermiş (2006, s. 54); Salan da fiilin diğer Kıpçak Türkçesi eserlerinde geçmediğini belirterek “şüphelendi” anlamını vermiştir (2010, s. 329). Boeschoten ise “teş-” madde başı altında “to be pierced (parçalanmış)” anlamıyla TZ’deki “tişikti” örneğini göstermiştir (2023, s. 333). Boeschoten, kelimenin kökenini “teş-” şeklinde doğru vermiştir, nitekim “teş-” fiili, Türk dilindeki -l/-ş-’li örneklerden olup bugünkü “del-” fiili ile aynı anlama gelmektedir (Clauson, 1972, s. 559). Ancak Boeschoten de Atalay da TZ’deki “tişikti” kelimesini yanlış tahlil etmişlerdir, her ne kadar “tişik-” fiilinin olması Türk dili kurallarına göre muhtemel olsa da müellifin burada kullandığı şekil ve anlam çok farklıdır. Nitekim Tietze, “deşük / deşik” madde başında kelimenin “deş-” fiiline “participium passivum manasında sıfat yapan -(ı)k” yapan ekin getirilmesiyle meydana geldiğini belirtir (2002, s. 534). Yazmadaki şeklin de “teş-” fiilinden geldiği açıktır, bu fiilden türetilmiş olan “teşik (delik anlamında)” kelimesi zamanla mecazî bir anlam kazanarak “insanın içindeki delik yani şüphe” anlamını kazanmış olmalıdır ve buradan hareketle de o dönem içerisindeki dil konuşurları, -en azından müellifin verdiği kayıttan hareketle- bu isim gövdesi üzerine yine bir fiil çekim eki -eserde belirli / görülen geçmiş zaman- getirerek doğrudan fiil gibi kullanmışlardır. Bu örnek de şüphe ile karşılanabilir ancak “tişik-gibi bir fiilin var olması daha olası iken neden teşik isim gövdesi fiil olarak kullanılmış olsun?” sorusu doğal olarak herhangi bir Türk dili araştırmacısının aklına gelebilecektir. Öte yandan fiilden türemiş bir fiilin çekimlenmiş hâli Türk diline daha uygun görünmekteyken o dönemdeki Türk dili konuşurları ne için böyle bir yolu seçmişlerdir? Bu sorunun cevabı kesin olarak verilemezken eserdeki örnekler, bu tür bir kullanımın varlığını göstermektedir. Bir sonraki örnek konunun daha açık şekilde ortaya konulmasına katkı sağlayacaktır.

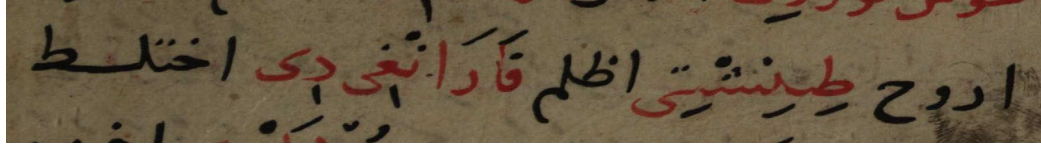
6a/12-13: اعنق: أَرَاظِي: âzât etti: azaştı

Atalay, “azat-” gibi bir fiilin varlığını kabul ederek “azat etmek” anlamını vermişken (1945, s. 146) Al-Turk, sadece “azaştı” okunuşunu vermiş (2006, s. 55). Salan da “azat” kelimesinin doğrudan fiil şeklinde kullanıldığını ifade ederek “azat etmek” anlamını vermiştir (2010, s. 329). Boeschoten ise “âzād” madde başının içerisinde TZ’deki şeklin “azat et-” olduğunu iddia etmiştir veyahut “azaştı” şeklinin “azat et-” geldiğini ifade etmek istemiştir (2023, s. 47-48). Ancak eserde Boeschoten’in iddia ettiği gibi “azat et-” şekli yoktur ve kelime

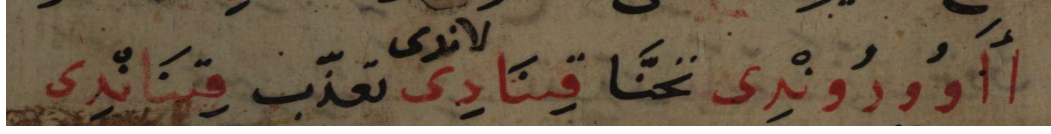
doğrudan “azattı” şeklinde geçmektedir. Buradaki fiil ya da fiil gibi kullanılmış ismin kökeni Farsça “āzād”tan gelmektedir (Tietze, 2002, s. 246). Farsçadan alınan ismin üzerine doğrudan fiil çekim eki getirilmiş ve fiil gibi kullanılmıştır; bu durum yukarıda da belirttiği gibi Salan tarafından da fark edilmiş olup çalışmada bundan bahsedilmiştir. Bu örnekten itibaren yer alacak diğer bütün örnekler de yukarıda verilen iki örnekteki şüphenin ortadan kaldırılmasına yeterli delili sağlayacaktır. Nitekim ilk örnekteki kullanımların fiil şekillerinin var olma ihtimali, müellifin hangi şekli -isim mi fiil mi- esas alarak kullandığını anlamayı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple araştırmacılar, bu tür örnekleri ilk bakışta fiil şekline bağlayarak açıklamaya çalışmışlardır -haklı olarak- ancak bu ve diğer örnekler yukarıdaki iki örneğin de isim şeklinin doğrudan fiil gibi kullanıldığını göstermektedir / gösterecektir.

6b/12: قَارَانْغِي دِي اظلم: قَارَانْغِي دِي / hava karardı : karangıdı:

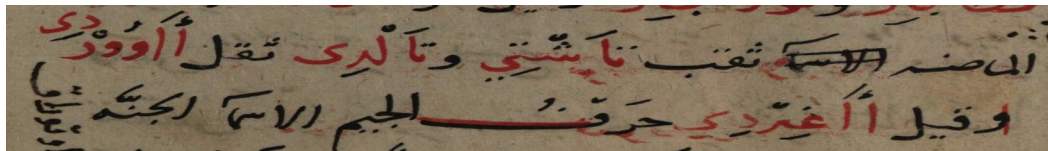
Clauson, sözcüğün “kara” kelimesinden türediğini ancak morfolojik olarak tahlilinin belirsiz ve Moğolcadaki erken dönem ödünçlemelerden olduğunu söylemiştir (1972, s. 662). Räsänen, sözcüğün Türkçeden Moğolcaya “karanlık” anlamında geçtiğini ifade etmiş (1969, s. 236); Hasan Eren ise sözcüğün Türkçe olduğunu ve “karanlık” şeklinin “karangı”dan geldiğini (1999, s. 209-210); Karadoğan da yine Türkçe kökenli olduğunu söylemiş (2007, s. 121); Uzuntaş ise sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini düşündüğünü belirtmiştir (2015, s. 181). Sözcüğün kökeni hakkında farklı görüşler olsa da yapısı hakkında birlik sağlandığı ve araştırmacıların kelimeyi isim olarak kabul ettikleri görülmüştür. Bunun yanında TZ’de “karanlık” anlamında “karangı (24a/11)” kelimesi isim hâliyle verilmiştir. Araştırmacıların “karangıdı” ile ilgili görüşlerine baktığımızda ise Atalay’ın “karangı-” gibi bir fiilin olduğunu iddia ettiğini ve buna da “karanlık olmak” anlamını verdiğini görmekteyiz (1945, s. 184). Ancak kelimenin Atalay’ın iddia ettiği gibi fiil şekli tarihî metinlerde bulunmamaktadır. Bunun dışında Al-Turk, “karangıdı” okunuşunu herhangi bir anlam ve açıklama vermeden öylece bırakmıştır (2006, s. 57). Salan da aynı şekilde bu yapının da doğrudan fiilmiş gibi kullanıldığını dile getirerek “karanlık olmak” anlamını vermiştir (2010, s. 329). Boeaschoten’e baktığımızda ise “qarañgu” madde başı içerisinde TZ’deki şekli verir (2023, s. 238). Ancak Boeschoten’in tanıkları arasında ilgi çekici bir başka örnek daha bulunmaktadır. Boeschoten, KE’de de “karangı” isminin doğrudan fiil gibi kullanıldığını söylemektedir (2023, s. 238). KE’deki “karanjurdu tün” (168b/2; Eminoğlu, 2011, s. 148) şekli aslında kelimenin doğrudan geniş zamanın hikâyesi ile çekimlendiğini göstererek bu yöntemin sadece tek bir müellif tarafından sadece bir eserde kullanılmadığını tanımlaması açısından önemlidir. Bu da 13-15 / 16. yüzyıllar arasında Mısır’da yaşayan Kıpçaklar arasında böyle bir kullanımın varlığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Atalay’ın iddia ettiği “karangı-” gibi bir fiilin varlığını düşünmek yerine ismin doğrudan fiilmiş gibi kullanıldığını kabul etmek daha yerinde ve daha ilmî olacaktır.

9b/5: تَحْنَأ: قِنَادِي: kınalandı: kınadı

Metinde “kınadı” kelimesinin yanında Türk dilinin isimden fiil yapma kurallarına uygun olarak “kınalandı” şekli de verilmiştir. “kına” kelimesi, Arapça “حناء” isim kökünden Türk diline geçmiştir (Steingass, 1998, s. 431; Wehr, 1976, s. 206). Atalay, çalışmasında “kına-” madde başında müellifin “kınadı” kelimesini yanlış yazdığını düşünerek “Bk: Düzelt: kınalan-” şeklinde bir açıklama yaparak “kınalan-” madde başına gönderme yapmıştır (1945, s. 198). Atalay’ın buradaki düzeltmesinden müellifin uyguladığı yöntemi -o dönem içerisinde kullanılan yöntem- anlamadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Al-Turk ise “kınadı” kelimesi için “kınalandı” şeklinde düzeltilmesi gerektiğini söylemiştir (2006, s. 68). Salan da doğrudan “kınalandı” kelimesini verir ve dipnotta da müellifin önce “kınadı” şeklini verdiğini üzerine de “-landı” yazdığını açıklar (2010, s. 293). Boeschoten de doğrudan “kınalan-” şeklini verir (2023, s. 249). Burada hatırlatılması gereken bir nokta vardır; o da müellifin aynı kelimenin farklı varyantlarını okuyucuya sunma yöntemidir. Mesela müellif bir kelimenin iki farklı telaffuzunun olduğunu göstermek istiyorsa bunları arka arkaya verir (ör. “avur” ve “ağır” 11a/1); bir diğer kullandığı yöntem, derkenarda aynı kelimenin öteki şeklini vermek (ör. “şabandı” ve “şayanladı” 13b/5) ya da yukarıdaki örnekte de olduğu gibi kelimenin altına ya da üstüne başka şekilde okunabileceğine dair ipuçları verir. Nitekim metinde buna dair çok fazla örnek mevcuttur ve bunlardan biri de “kınadı” ve “kınalandı” kelimeleridir. Burada müellifin yapmak istediği şey, “kınalanmak” fiilinin iki şekli olduğunu göstermeye çalışmaktır. Metnin orijinal satırları arasında yer alan “kınadı” sözcüğü de bir ismin doğrudan fiil gibi kullanıldığını tanıklamaktadır.

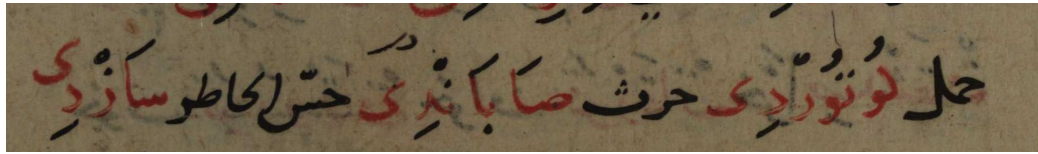
11a/6-7: ثَقِيل: أَوُور و قيل أَغْرَدِي: ağır oldu, ağırlaştı: avurdu ve ağırdı da denir.

Metinde aynı sayfanın birinci satırında “ثَقِيل: أَوُور و قيل أَغْرَدِي” (ağır: avur ve ağır da denir)” ifadesi yer almaktadır. İlk bakışta 11a/6-7’deki örneğin basit bir metatez olduğu düşünülüp isimden fiil olarak kullanıldığına dair kesin bir şey olmadığı iddia edilebilir. Ancak gerçek, tam aksi yöndedir; çünkü müellif, burada kesinlikle bu tür bir kullanımın varlığını ortaya koymuş oluyor. Yukarıdaki örnekler de hesaba katıldığında ki bundan sonraki örnekler de yadsınamayacak derecede kuvvetli kanıtlardır, isimden fiil yapma yönteminin yaygın bir şekilde var olduğu ortaya çıkmış olacaktır. Öte yandan müellif, “bir acının ağrısının artması” ya da “ağrıya sahip olma” anlamında “ağrılı” ve “avruklu” (33a/11) kelimelerini kullanmıştır; yani müellif, “ağır” ve “ağrı” kelimeleri arasındaki farkı bilmekte ve bunları da farklı şekilde kullanmaktadır. Daha doğrusu, dönem içerisinde var olan kullanımı, bizlere bu şekilde tasvir etmektedir. Atalay, avurdu ve ağırdı kelimeleri için “ağır-” madde başını vermiş ve her iki şekil arasında gönderme yapmıştır (1945, s. 136). Ancak Atalay’ın iddia ettiği anlamda “ağır-” fiili tarihi Türk yazı dillerinde bu anlamıyla tespit edilememiştir; Atalay’ın söylediği şekil olsa olsa “ağar-” kelimesinin ünlü daralmasına uğramış şekli olabilir ki bu da bambaşka bir şeydir.

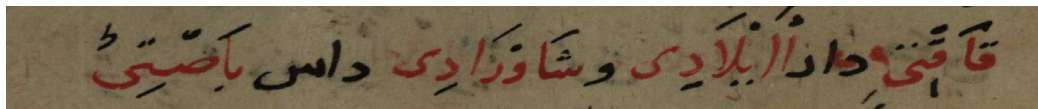
Dolayısıyla Atalay’ın “ağır-” şekli kabul edilemez ve sözcüğün “ağır” isminin doğrudan fiil çekim eki ile çekimlenip fiilleştirildiğini idrak etmek gerekmektedir. Bunun dışında bir başka yanlış da Clauson tarafından yapılmıştır. Clauson, “ağrı:- / ağru:-” madde başı altında TZ’deki şekli metateze uğramış bir şekil olarak kabul edip vermiş ve aynı şekilde Codex Cumanicus’ta da “ağır- / ağrı-” şekillerinin olduğunu belirtmiştir (1972, s. 91). Oysa Codex Cumanicus’ta sadece “acı çekmek, ağrımak” anlamında “ağrı-” ve “ağru-” şekilleri mevcuttur (Argunşah & Güner, 2015, s. 416). Bu durumda Clauson’un da iddiasının geçersiz olduğunu söyleyebiliriz. Al-Türk, örnekle ilgili sadece “awurdı, ağırdı da denir.” açıklamasını vermiş (2006, s. 73); Salan, “avur-” ve “ağır-” şekillerini esas alarak “ağır olmak; ağrımak” anlamlarını vermiş (2010, s. 327); Boeschoten ise eserindeki “ağır” madde başında TZ’deki bu kullanıma yer vermemiştir (2023, s. 20-21).

13b/6: حَرْت: صَابَانْدِي *sabanladı, tarlayı sürdü: şabandı*

Metnin kenarında “صَابَانْدِي (şayanladı)” şekli de geçmektedir. Saban kelimesi, “tarladan harman yerine getirilen ve henüz dövülmeyen ekin” anlamındaki “sap” kelimesinden gelmekte ve Orta Türkçe döneminden beri Türk dilinde kullanılmaya başlanmış olan sözcük, Eski Kıpçak Türkçesinde “saban” olarak geçmektedir. Bu aletin ismine Eski Türkçede “amaç” adı verilmekteydi (Eren, 1999, s. 347). Dikkat edileceği üzere müellif, bu kelimenin de doğrudan fiil şeklinde kullanıldığını ifade etmiş bunun yanında kelimenin bir başka şekli olduğunu da vurgulamıştır. Atalay, sözcüğe eserinin dizin bölümünde yer vermezken metnin tercüme kısmında “sapandı” şeklini vermiş ve dipnotta da “sapanladı” şeklinin olduğunu dile getirmiştir (1945, s. 26). Al-Türk de Atalay’ın vermiş olduğu açıklamayı takip ederek aynı bilgileri sunmuştur (2006, s. 83); Salan ise “sapan-” gibi bir şeklin varlığını kabul etmiş (2010, s. 319) ve ismin doğrudan fiil gibi kullanıldığını söylemiştir (2010, s. 327). Boeschoten ise “saban” maddesinde TZ’deki “şayanladı” şeklini “sabanla-” olarak vermiş ve *şabandı* şeklinden hiç bahsetmemiştir (2023, s. 272). Muhtemeldir ki Boeschoten, ya sözcüğün yanlış yazıldığını düşünmüş ya da böyle bir kullanıma anlam veremediğinden çalışmasına dâhil etmemiştir. Oysaki örnek gayet açıktır; müellif, bu ismin doğrudan fiil gibi kullanıldığını her iki örneği vererek anlatmıştır.

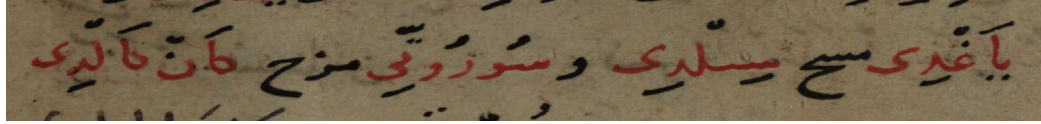
15b/13: دَار: أَيْلَادِي و شَاوَرَادِي *etrafını çevirdi: ayladı ve şävredi*

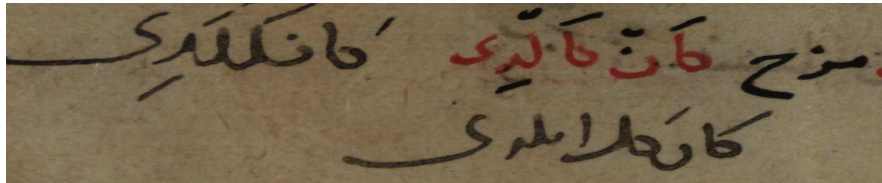
Satırın hemen altında “şövründi”, “degrendi”, “çävründi” fiilleri de verilmiştir. “çevre” kelimesi, “çevür-” fiiline zarf-fiil eki “a / e”nin gelerek kalıplaşması sonucunda oluşmuştur (Tietze, 2002, s. 501). “çevür-” fiili de Räsänen’e göre “*” bir “*čäb” fiilinden gelmiştir (1969, s. 102). Metinde “şävre (ç>ş, ç~ş)” kelimesinin üzerine belirli / görülen geçmiş zaman eki getirildiği ve ismin doğrudan fiil gibi kullanıldığı görülmektedir. Atalay, “şevre- (çevirmek)” gibi bir fiil olduğunu iddia ederek sözcüğü doğrudan bununla ilişkilendirmiştir (1945, s. 247); Al-Türk, “şewredi” şeklinde okuduğu kelime için verdiği dipnotta satırın altında “kulaktan

etmek için kullanılmıştır. Dolayısıyla “kuyumdı” kelimesindeki kökün isim olduğunu kabul etmekten başka bir seçenek kalmamaktadır. İsim yapısındaki “kuyum” kelimesinin “m~n”li şekline de sadece Kİ’de “kuyuncı” olarak rastlanmaktadır. Buradan hareketle isim şeklindeki kelimenin tek bir örnekte “n”li şekline rastlanmış olması, TZ’deki örneğinde “kuy-un-” şeklinden geldiğini ya da “kuyum-” gibi bir fiilin varlığını iddia etmeye yetmez.

35b/13: مَزَح: كَانُ كَالِدِي: şakalaştı: kânelci

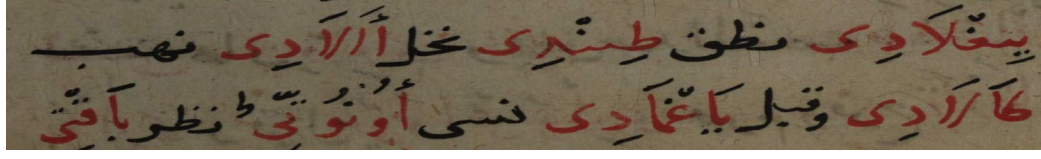

Doğrusu bu örnek üzerine söylenebilecek çok fazla şey yoktur zira müellif eserinin 32b/11 numaralı satırında kelimenin “kânelci / kânelçi” şeklini vermiştir. Bir diğer deyişle müellif, kelimenin kökünün doğrudan isim olduğunu açıklamıştır. Aynı şekilde kelime, Haşiye’de de karşımıza “şaka, latife, alay, maskaralık” anlamında “kengel” hâliyle ve “alaycı, şakacı, lâtifeci, meclis âra, nedim” anlamlarıyla da “kengelci” hâliyle çıkmaktadır (İzbudak, 1989, s. 29). Öte yandan Boeschoten de “kängäl” madde başında bu iki örneği verir ve TZ’de fiil şeklinin “kängällä-” olduğunu söyler (2023, s. 160-161) fakat Boeschoten’in iddia ettiği gibi metinde “kängällä-” şekli yoktur; sadece metinde “kânelci”nin hemen altında “känäl eyledi” ve yanında da “kâneledi” şekilleri verilmiştir. Bunun dışında kelimeye verilen örnekler dışında başka bir yerde rastlanmamıştır. Atalay, bu örnekte de “kenel-” gibi bir fiilin varlığını iddia etmiş (1945, s. 195); Al-Turk ise kelimeyi doğrudan “kenkel eyledi” şeklinde birleşik fiil hâlinde okumuş ve verdiği dipnotta da “kenkeledi” ve “kenkel eyledi” kelimelerini de ilâve etmiştir (2006, s. 163). Oysa metinde doğrudan “kânelci” şekli yazmakta ve Al-Turk’ün verdiği diğer şekiller yan bilgi olarak verilmiştir:

Salan’da da “kenkel-<*kenk-el- (mizahçılık etmek)” şeklinde okuduğu kelimenin kökenini “kenk-” olarak vermiştir (2010, s. 278). Ancak bu tür bir kök ya da kelimeye rastlanmamıştır. Ayrıca müellifin kendi, “känäl eyledi” ve “kânelci / kânelçi” gibi şekilleri vererek birincisinde kelimenin bugüne kadar alışageldiğimiz hâlde yapılmış birleşik fiil şeklini ve bunun yanında da doğrudan bu isimle türetilmiş meslek erbabını ifade eden kişinin ismini vermiştir. Diğer örneklerin yokluğunda böyle bir kelime için sesteş yapıları bir sözcük olduğu iddia edilebilirdi fakat metinde geçen ve yukarıda verdiğimiz ve dahi vereceğimiz örnek(ler) durumun hiç de öyle olmadığını ortaya koymaktadır. Bu şartlar altında kabul edilmesi gereken en mantıklı ve ilmî açıklama o dönemde “fiilleştirme” gibi bir olgunun varlığı kabul etmek ve bunları da bu çerçevede değerlendirmektir.

37b/4-5: نهب: طَالَدِي و قيل يَأْغَمَادِي: yağmaladı, talan etti: taladı ve yağmadı

“yağma” sözcüğü, dilimize Farsçadan geçmiştir (Räsänen, 1969, s. 178) ve diğer Kıpçak metinlerinden Kİ’de “yağma”, “yağmaladı” (V nüshası, 31a/7) şekillerinde geçer. Sözcüğün Farsçadaki şekline baktığımızda isim kökenli olduğu gerçeğiyle karşılaşmaktayız (Steingass, 1998, s. 1582). Bu da bu örnekte de “fiilleştirme” olgusunun olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim dönem içerisinde geniş bir kullanıma sahip olması muhtemel olan yöntemin sadece Türkçe kökenli isimlere değil aynı zamanda diğer dillerden geçmiş isim kökenli kelimelere de uygulandığı bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. Bununla birlikte eserin 36b/10 numaralı satırında “yağma” kelimesi isim olarak zaten verilmiştir. Atalay, diğer örnekleri açıklamaya çalıştığı gibi bu örnekte de kökü yine fiil olarak göstermeye çalışmış ve “yagma- (talan etmek, yağma etmek)” gibi bir madde başı vermiştir (1945, s. 276). Al-Türk, “yağma-” diyerek bırakmış ve herhangi bir açıklamaya yer vermemiştir (2006, s. 169). Salan da bizim iddia ettiğimiz gibi sözcüğün doğrudan fiil gibi kullanılmış olduğunu belirtmiştir (2010, s. 329). Boeschoten, TZ’deki şeklin “yağmala-” olduğunu iddia etmiştir (2023, s. 388) oysaki TZ’de böyle bir şekil mevcut değildir.

4. Tartışma

İncelenen örnekler açısından bakıldığında araştırmacıların Türk dilinde kullanılan bu isimleri fiilleştirme yönteminin ne olduğunu fark etmedikleri ya da anlamadıkları ortaya çıkmaktadır. Zira bu tür örneklerle karşılaşan araştırmacıların bunları ele alış yöntemleri şu şekildedir;

1. Kelimenin kökünü ses değişimine uğramış bir fiil gibi değerlendirmek (berkdi örneği).
2. Kelimenin kökenini aslında var olmayan bir fiile dayandırmak (yağma- örneği).
3. Müellifin kelimeyi yanlış yazdığını varsayarak düzeltme yoluna gitmek (kınadı örneği).
4. Eserde olmayan bir kelimeyi varmış gibi göstermek (kängällä- örneği).
5. Bazı örnekleri tamamen görmezden gelmek (şabandı örneği).

Bunlarla birlikte Salan’ın diğer araştırmacılardan farklı bir tutum sergilediği ve en azından bazı isimlerin doğrudan fiil gibi kullanıldığını tespit etmiş olduğu görülmektedir fakat Salan da kimi örneklerde yanılğılara düşmüş ve kimi zaman kökünün isim olduğu ayırına varamamıştır.

Okuyucu / araştırmacıların zihninde karmaşıklığa neden olan “berkdi”, “tişikti” gibi örnekler bir kenara bırakılsa dahi elde kalan veriler, bu tür bir yöntemin varlığını ispat etmeye yeterli olacaktır. Bunu istatistiki olarak hesaplamak için Osman Nedim Tuna’nın Sümerce ile Türkçe arasındaki ödünçlemeleri hesaplamada kullandığı yöntemi uygulayabiliriz. Tuna’nın verdiği hesaplama, iki dil arasındaki benzer kelimeleri hesaplamaya yönelik olmasına rağmen kısaca şunları ihtiva etmektedir. Tuna’ya göre herhangi iki dil arasındaki tesadüfi kelime sayısı

bir elin beş parmağını geçmez ve 10 tane ortak örnek için $1:2^9 \cdot 25 \cdot 10^6 = 1:12\ 800 \cdot 10^6$ istatistiki hesaplamayı verir ve buradan hareketle 10 gibi bir sayının tesadüfî olmasının imkânsız olduğunu vurgular (2011, s. 38). Buradan hareketle TZ’de tespit edilen 11 örnekten “berkdi” ve “tişikti” gibi örnekler kapsam dışında tutulduğunda dâhi geriye 9 adet kesin veri sağlayan örnek kalmaktadır. Nitekim bu sayıda aşağı yukarı Tuna’nın yaptığı hesaplamaya yakın bir veri oluşturmaktadır. Bununla birlikte TZ’de dışında *Kitâbü’l Ef’âl*’de de bir örneğe rastlanması ve eserin aynı dönemde yazılmış olması, “filleştirme”nin varlığını düşündürmektedir.

5. Sonuç

Sonuç olarak Memlûk-Kıpçak Türkçesi ile yazılmış TZ’de bir ismin işlev değişikliğine uğrayarak doğrudan fiil gibi kullanıldığı bir başka söyleyişle filleştirildiği 11 örneğin varlığı ve TZ’deki bir örneğin KE’de farklı bir zamanda çekimlenmiş şeklinin olması, bu tür bir kelime türetme yolunun mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Öte yandan TZ’de “boyuktı” gibi hapaks özelliği gösteren ve hiçbir metinde rastlanmayan kimi kelimeler bulunmaktadır. Bu kelimelerin başka eserlerde tanımlanamaması, kelimelerin kökünün isim mi fiil mi olduğunun tespitini mümkün kılamamıştır. Dolayısıyla bu kelimelerin çözümü sonucunda şüphe perdesinin üzerinden kalktığı kelimeler de bizlere veri sağlayabilecektir. Ancak bunlar, bir başka çalışmanın konusu olduğundan şimdilik burada bunlara değinilmemiştir.

İşlev değişikliğine uğrayarak filleşmiş örnekleri, Clark & Clark ile Baeskow’un sınıflandırmasına tabi tuttuğumuzda karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 1: Örneklerin Clark & Clark ile Baeskow’un Tasniflerine Göre Sınıflandırılması

Kelime	Clark & Clark’ın Tasnifi	Baeskow’un Tasnifi
<i>berkdi</i>	Goal and Source Verbs	The Action
<i>tişikti</i>	Goal and Source Verbs	The Motion
<i>azaftı</i>	Miscellaneous Verbs	The Action
<i>karangıdı</i>	Location and Duration Verbs	The Motion
<i>kınadı</i>	Instrument Verbs	The Action
<i>avurdi ve ağırđı</i>	Goal and Source Verbs	The Motion
<i>şabandı</i>	Instrument Verbs	The Motion
<i>şävredi</i>	Location and Duration Verbs	The Action
<i>kuyumdı</i>	Location and Duration Verbs	The Action
<i>käşeldi</i>	Miscellaneous Verbs	The Action~The Motion
<i>yağmadı</i>	Agent and Experiencer Verbs	The Action

Bununla birlikte Türk dili araştırmacılarının yaptıkları çalışmalarda bu ve benzeri yapıları daha özenle değerlendirip bunlara farklı açılardan bakmaları ve ellerindeki malzemeyi bir kalıba uydurmaktan ziyade verinin söylemeye çalıştığı durumlara dikkat ederek değerlendirmeleri önem arz etmektedir. Bu doğrultuda yapılacak olan incelemelerde bu tür örneklerin sayısının artması kaçınılmaz olacaktır.

Nihai olarak ise Türk dilinde morfolojik ve sentaktik yollarla türetilen fiiller yanında filleştirme olarak adlandırılabilir bu yöntemin varlığının kabul edilmesi ve kelime türetme yolları içerisine dâhil edilmesi, Türkçenin türetim gücünü ortaya koymasından önem ihtiva

ettiğinden bu konunun da ayrı bir başlık altında ele alınması gerekmektedir. Böylelikle Türkolojide rastlanma ihtimali olan bu tür yapıların yerleştirilebileceği bir sınıf bulunacağından bu alandaki araştırmacılar için de kolaylık sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akar, A. (2015). *Türk dili tarihi*. İstanbul: Ötüken.
- Alibekiroğlu, S. (2017). Türkçede sözcük türetme yolları. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 35-46, <https://doi.org/10.21547/jss.283259>
- Al-Turk, G. (2006). *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye üzerine bir dil incelemesi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argunşah, M. & Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit.
- Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye fıl-Lügat-it-Türkiyye*. İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- Baeskow, H. (2021). Noun-verb conversion as a metonymic metamorphosis, *SKASE Journal of Theoretical Linguistics*, (18), 2-34, http://www.skase.sk/Volumes/JTL48/pdf_doc/01.pdf
- Baydar, T. (2013). İsim + yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, (49), 55-66, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2888/40007>
- Boeschoten, H. (2023). *A dictionary aof early middle Turkic*. Leiden-Boston: Brill.
- Boz, E. (2018). Terimler ve Tanımlar. (E. Boz, ed.), *Türkiye Türkçesi II biçim bilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Böler, T. (2019). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. İstanbul: Kesit.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk dili tarihi I-II*. Ankara: Altınordu.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Clark, E. V., & Clark, H. H. (1979). When nouns surface as verbs, *Language*, 55(4), 767-811. <https://doi.org/10.2307/412745>
- Comrie, B. (2005). *Dil evrensellikleri ve dilbilim tipolojisi*. (çev. İ. Ulutaş). Ankara: Hece.
- Coşar, A. M. (2019). Türkçe kelime türetmede kuruluş ve diziliş ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 23(2), 271-287, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkoloji/issue/50187/521029>
- Demir, N. (2017). Temel Kavramlar. Pilancı, H. (Ed.). *Türkçe biçim bilgisi içinde* (ss. 3-25), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Eminoğlu, E. (2011). *Kitabü'l ef'âl -Kıpçakça satır arası sözlük-*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Divânu Lügat-it-Türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.
- Et Tuhfetü'z Zekīyye Fī'l Luğati't Turkiyye*, İstanbul Beyazıt Umumi Kütüphanesi Veliiyüddin Efendi Bölümü. No: 3092.
- Fromont, L. (2019). *Verbing and nouning in french: toward an ecologically valid approach to sentence processing*. Doctoral Dissertation, Montreal: Université de Montreal.

- Fromont, L. A., Steinhauer, K., & Royle, P. (2020). Verbing nouns and nouning verbs: using a balanced design provides ERP evidence against “syntax-first” approaches to sentence processing. *Plos One*, 15(3), 1-30, <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC7069651/>
- Harley, H. (2005). How do verbs get their names? Denominal verbs, manner incorporation, and the ontology of verb roots in english. Erteschik-Shir, N. & Rapoport, T. (ed.) In *The Syntax of Aspect Deriving Thematic and Aspectual Interpretation* (ss. 42-65). Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199280445.003.0003>
- Inoue, T. (2023). Meaning derivation in verbing nouns: an analysis of tool nouns from the ecological semantics perspective. *教養・外国語教育センター紀要*, 23-44.
- İzbudak, V. (1989). *El-idrāk haşiyesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Johanson, L. (2018). *Türkçe dil ilişkilerinde yapısal etkenler*. (çev. N. Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kara, M. (2011). *Ayrı düşmüş kelimeler*. İstanbul: Kesit.
- Karaağaç, G. (2013a). *Dil bilimi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Karaağaç, G. (2013b). *Türkçe'nin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Karadavut, A. (2016). Türkçede yeni bir neoloji örneği: fiilleşen markalar. *SUTAD*, (39), 245-252. <https://doi.org/10.21563/sutad.187019>
- Karadoğan, A. (2007). Karanlık kelimesinin yapısına dair. *Karadeniz Araştırmaları*, 15(15), 117-123. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10081/124312>
- Karaoğlu, S. (2018). Türetimlikler. Boz, E. (Ed.), *Türkiye Türkçesi II biçim bilgisi* içinde (ss. 175-235). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kitābu'l İdrāk li- Lisāni'l Etrāk*, İstanbul Beyazıt Umumi Kütüphanesi Veliyüddin Efendi Bölümü. No: 2896.
- Langacker, W. (1987). Nouns and verbs. *Linguistic Society of America*. 63(1), 53-94. <https://doi.org/10.2307/415384>
- Michaelis, L. A. & Minchun Hsiao, A. (2021). Verbing and linguistic innovation. *Frontiers in Communication*, (6), 1-10. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2021.604763>
- Öner, M. (2006). Türkçede isim fiil yapımı üzerine notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 60-76, <https://www.academia.edu/10220312/>
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines ethmolischen wörterbuchs der türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ruiz de Mendoza, F. J. & Perez-Hernandez, L. (2011). The contemporary theory of metaphor: myths, developments and challenges. *Metaphor and Symbol* içinde (ss. 161-185). Psychology Press. <https://doi.org/10.1080/10926488.2011.583189>
- Salan, M. (2010). *Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi'l-Lügati 't-Türkiyye 'de fiil*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarı, İ. (2015). *Türkçede ekleme dışı sözcük yapımı ve sözlükselleşme*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shakespeare, W. (t.y.). *The tragedy of King Lear*. Folger Shakespeare Library.
- Steingass, F. (1998). *A comprehensive Persian-English dictionary*. Librarie du Liban Publishers Sal.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. İstanbul: Simurg.

- Topaloğlu, A., & Gürlek, M. (2016). *Türkçede fiiller ve çatıları*. İstanbul: Kesit.
- Toparlı, R., Çögenli, S., & Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmu-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Toparlı, R., Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tuna, O. N. (2011). *Sümer ve Türk dillerinin tarihî ilgisi ile Türk dili'nin yaşı meselesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Turan, F. (1998). Modern Türkçede fiil tabanlarıyla sesteş isim soylular ve bir terim teklifi: fiil-isimler. *İlmî Araştırmalar*, (6), 246-261, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmiadeti/issue/6483/85775>
- Uzuntaş, H. (2015). Karangu(y)>karañu kelimesi Moğolca mı, Türkçe mi?. *Gazi Türkiyat*, (17), 175-182. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1995904>
- Vaneva, M., & Bojadjev, M. I. (2020). English zero derivation revisited: nouning and verbing in online bussines articles. *International Journal of English Linguistics*, 10(6), 307-321. Doi: 10.5539/ijel.v10n6p307
- Vural, H., & Böler, T. (2015). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit.
- Wehr, H. (1976). *A dictionary of modern written Arabic*. New York: Spoken Language Services.

Extended Abstract

All languages in the world are built around two fundamental word groups: nouns and verbs. Although the number of members in these two groups varies from one language to another, each language has its own methods of word formation. Moreover, in some languages, it is possible to derive new nouns or verbs from these two groups. In Turkish, both nouns can be transformed into verbs, and verbs can be turned into new nouns, allowing for the easy expression of new concepts and events through a limited structure. This word-formation capability, which has existed since the inception of the Turkish language, has never been disrupted. On the contrary, by borrowing nouns and affixes from other languages, Turkish has continuously expanded its vocabulary. In Turkish, there are two primary methods of deriving verbs from nouns: 1) Creating a new verb from a noun through derivational suffixes (e.g., çatırda-, eşitle-), and 2) Forming a compound verb group by adding a helping verb to a noun (e.g., nefret et-, ortaya koy-).

However, in works written in Kipchak Turkish, such as *Et-Tuhfetü'z Zekiyye fi'l Luğati't Turkiyye, Kitabü'l Ef'al*, a previously unseen word formation method has been discovered. This method, which is considered new today but has actually existed for centuries, is known as “verbing” or “verb nouns” in Western literature, and in Turkish, it is referred to as *fülleştirme* (verbing). As far as we can determine, this method of word formation was not used until the 13th century, and its first examples appear in the works mentioned above.

The phenomenon of verbing is particularly prevalent in languages like English. In English, verbing refers to the process by which nouns are used directly as verbs, and it is often referred to as “verbing nouns” or “metonymy”. This structure relies on using a noun as a verb, and such uses are easily understood by the reader. For example, in the sentence “Colin watered his neighbors’ plants”, the word “water”, which is a noun, is used as a verb. For such verbified nouns to be understood, the reader must be familiar with the noun and its connotations. This structure has existed since the 13th century and is believed to have emerged due to economic and rhetorical reasons in language. Harley defines this process as manner incorporation, emphasizing the importance of the relationship between the verbified element and the root noun in terms of state / attitude. Baeskow classifies these verbs into three categories: the action, the motion, and the essive schema, while Clark & Clark further divide them into six categories: Locatum Verbs, Location and Duration Verbs, Agent and Experiencer Verbs, Goal and Source Verbs, Instrument Verbs, and Miscellaneous Verbs. Verbing is not limited to English, as examples can also be found in French. For instance, in the sentence “Elles osent le plaquer sur le côté”, the word “plaquer” is used as a verb. In conclusion, verbing is a dynamic transformation process in language, which allows nouns to be directly used as verbs.

The examples found in the works written in Kipchak Turkish reveal that verbing is a word formation method that has long existed in Turkish but has not been systematically studied until now. The structures identified can be considered the earliest examples of this method to date. In these works, the authors typically provide Turkish verbs in the past tense as equivalents for Arabic verbs, but this does not mean that other tenses were not used in everyday language. The identified verbing examples in these works are as follows:

- *berkdi* – “intensified and increased”
- *tişikti* – “suspected”
- *azaṭṭı* – “freed”
- *ḳaraṅıdı* – “became dark”
- *şabandı* – “plowed the soil”
- *kınadı* – “was cursed”
- *avurdı* and *ağırdı* – “became heavy, became heavier”
- *sabandı* – “plowed, worked the field”
- *ayladı* and *säyredi* – “surrounded”
- *kuyumdı* – “did the work of a jeweler, molded”
- *käñeldi* – “joked”
- *taladı* and *yağmadı* – “plundered, looted”

As seen in the examples, the words are used directly with verb conjugation affixes, thus functioning as verbs. This usage is identical to the verbing structures in both English and French. However, researchers who encountered these examples in the works have interpreted them in the following ways:

1. Treating the root of the word as if it were a verb that underwent phonetic changes (e.g., *berkdi*).
2. Assuming the word is based on a verb that does not actually exist (e.g., *yağma*-).
3. Correcting the word by assuming the author misspelled it (e.g., *kınadı*).
4. Presenting a non-existent word as though it existed (e.g., *kängällä*-).
5. Ignoring certain examples entirely (e.g., *şabandı*).

These approaches suggest that the method of verbing in Turkish was not recognized, and researchers have tried to explain these structures within traditional word formation methods. This study applies a historical-comparative linguistic method and also investigates whether verbing existed before the Kipchak Turkish period. Texts from Old Turkic, Uighur, Karakhanid, and Khwarezmian Turkish were examined, but no similar usage was found. When the identified examples are analyzed according to Clark & Clark’s and Baeskow’s classifications, it becomes clear that the verbing method serves a variety of functions. Identifying and presenting these grammatical structures is crucial in understanding the relationship between nouns and verbs in Turkish, and it can confidently be argued that this structure, which is widely used in English today, also exists in Turkish. Turkish language researchers must be more careful when examining such structures and take the method of verbing into account. Furthermore, this method is not unique to Kipchak Turkish; it is highly probable that it also existed in other periods of Turkish, such as Old Anatolian Turkish and Chagatai Turkish. Therefore, the verbing method should be included in Turkish grammar books, and its traces should be investigated across historical and contemporary dialects. Turkish language researchers should step outside traditional frameworks when studying these structures. In conclusion, verbing in Turkish, a new method of deriving verbs from nouns, should be regarded as an important structure that showcases the derivational power of the language and should be given the attention it deserves in linguistic studies.